

DATE DESPRE EVOLUȚIA MEȘTEȘUGURILOR DIN CRIȘANA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

IOAN GOMAN*

DATES SUR L'ÉVOLUTION DES MÉTIERS PAYSANS DE CRIȘANA PENDANT LE XVIII-È
SIÈCLE ET LA PREMIÈRE PARTIE DU XIX-È SIÈCLE

L'étude ci-dessus essaie de surprendre l'évolution des métiers de Crișana pendant le XVIII-è siècle à partir d'une série des observations (publiées ou inédites) qui comprend de dates relevantes sur une ou plusieurs occupations des artisans. On y a nominalisé et identifié par localités les principales occupations pratiquées pendant cette période, leur évolution numérique et de dates concernant l'état matériel et social des artisans.

Mots clefs: occupations, métiers, Crișana, le monde rurale

Practicarea unui meșteșug depinde de o multitudine de factori economici, sociali și tehnologici. Resursele de materii prime, condițiile de viață, dotarea tehnică (cunoștințe, îndemânare, unelte de lucru), cererea pieței și posibilitățile de desfacere sunt condiții ce stau la baza dezvoltării oricărei îndeletniciri meșteșugărești. Indiferent de amploarea sau dezvoltarea la care ajunge un meșteșug, într-o perioadă sau alta, gradul de cunoaștere a acestuia este marcat și de generozitatea datelor avute la dispoziție. Modul cum apar înregistrate în documentele vremii influențează în mod direct și cercetarea acestora. Regularitatea și consistența înregistrărilor fiind adesea pilonii de rezistență a oricărui proiect științific de acest fel.

Problema care ridică poate cele mai multe neajunsuri în fața unui cercetător care își propune să investigheze realitățile lumii țărănești din trecut, în cazul nostru cele meșteșugărești din secolul al XVIII-lea și din prima parte a secolului următor, este cea a documentării, a informării. Faptul că avem de a face cu o lume în mod covârșitor iliterată, pentru care "cuvântul scris" rămâne încă o "taină" greu de deslușit, în timp ce mențiunile mai marilor vremii, cunoscătorii unui asemenea mod de exprimare, se limitează cel mai adesea doar la simple evidențe despre prestațiile pe care aceștia le datorau, este cât se poate de evident că și mărturiile documentare despre această lume nu au cum să fie decât lacunare și sporadice. Cercetătorul care își propune să prospecteze trecutul acestei lumi este nevoit să apeleze la cât mai multe surse de informare¹ (scrisă, orală, iconografică, materială etc.) pentru a încerca să dea la o parte cât mai mult din "perdeaua" trecerii timpului și a-i face și pe acești "tăcuți" ai istoriei să vorbească. Recurgerea "la cât mai multe date, la cât mai multe modalități de a le culege, de a le interpreta, de a stabili între ele conexiuni"², este

*Muzeul Țării Crișurilor, etnografie@mtariicrișurilor.ro

¹ Jacques Le Goff, *Pentru un alt ev mediu*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1986, p. 85

² Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și încep. sec. al XIX-lea)*, vol. I, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, p. 35

condiția reușitei unui asemenea demers. Cel mai adesea datele despre meșteșuguri sunt "rătăcite" printre alte date de interes economic sau administrativ, cercetarea lor necesitând uneori o muncă extrem de laborioasă. O cercetare cu o puternică încărcătură economică presupune o documentare masivă și cunoștințe anume pentru a valorifica o informație care nu se găsește tocmai în ordinea și cantitățile dorite de cercetător³. „A studia viața economică”, spunea Traian Herseni, înseamnă, „să urmărești toate credințele, practicile și străduințele omului de a-și câștiga traiul, fie că întrebuițează mijloace «economice» și «tehnice», fie că recurge la magie, la religie, la știință sau la orice altceva. Înseamnă a privi viața economică așa cum se desfășoară ea în realitate, cu toate defectele și calitățile ei, cu toate complicațiile și implicațiile pe care le prezintă; cu tot ce are omenesc în ea”⁴. Însăși „Istoria, astăzi, trebuie să fie tot mai mult în măsură să manipuleze cifre, să calculeze, să măsoare”, după cum susținea Jacques Le Goff în una din lucrările sale⁵.

Un asemenea demers de particularizare ocupațională este și unul de istorie a muncii și implicit de istorie a lumii rurale, cel mai adesea a unei munci anonime „pe care se sprijină totuși, în toate timpurile, orice creație supremă”⁶. Este o istorie a maselor tăcute, a celor nedepriși cu discursul politic sau cultural, dar a căror prezență este totuși elocventă. Paul Veyne spunea că dacă „în istorie ar trebui să existe o instanță hotărâtoare, ar fi logic să ne gândim la economie: dincolo de zarva marilor evenimente și a personalităților este limpede că cea mai mare parte a vieții omenirea și-o petrecea muncind pentru a trăi”⁷. Nu poți să nutrești speranța că vei înțelege o asemenea lume dacă nu cunoști modalitățile în care și-a asigurat cele necesare traiului, tehnicile și instrumentarul prin care se realiza acest lucru, tipologia produselor și formele de schimb, relațiile care se înfiripau în jurul acestora și multe altele.

Pentru perioada la care facem referire, secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, toate aceste informații erau supuse unor priorități, la baza cărora stătea profitul ce putea fi dobândit de stăpânul de pământ. Mențiunile documentare purtau cel mai adesea pecetea unor astfel de preferințe. Interesul stăpânului de pământ sau al autorităților statului (singurele care țineau evidențe în acele vremuri) față de o anume îndeletnicire era în funcție de consistența veniturilor ce puteau fi strânse în urma obligațiilor datorate de supus. În conscrieri, registre de dijmă și alte acte de evidență, în principal, erau notate veniturile obținute sau sumele datorate de supușii care practicau un anumit meșteșug și, mai rar, mai ales în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, numele îndeletnicirii prestate. Atenția se îndrepta cu precădere spre

³ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1986, p. 5

⁴ Traian Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, Editura Profile Publishing, București, 2002, p. 16

⁵ Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 85

⁶ Alexandru Zub, *Chemarea istoriei*, Editura Junimea, Iași, 1997, p. 66

⁷ Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, Editura Meridiane, București, 1999, p. 338

venit, iar spre activitatea desfășurată mai mult numai când trebuia justificat acel venit. Dar și atunci când aduceau foloase, în multe conșcrieri, mai ales în cele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, acestea apar menționate doar la modul general, fără a li se preciza natura lor. Mult mai generoase în informații despre meșteșug și despre cel care-l practica sunt actele justificative (contracte, chitanțe, bilanțuri etc.), numai că acestea nu au un caracter general, ci se referă, cel mai adesea, doar la un lucru punctual.

Faptul că sunt consemnate în documente doar din momentul în care veniturile înregistrate aveau o oarecare consistență, spre a trezi interesul autorităților de a le lua în evidență pentru a fi impuse, nu înseamnă că o astfel de activitate nu era practică până atunci. Este și motivul pentru care multe meșteșuguri, care înregistrau venituri modeste mai ales, apar menționate mai rar. Totuși pe baza unor consemnări documentare, fie ele și fragmentare, pot fi surprinse ritmul de dezvoltare și traiectoria evolutivă a meșteșugurilor țărănești din această perioadă.

Pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea, prezența meșteșugurilor țărănești în sistemul ocupațional al lumii satului poate fi constatată, cu o oarecare ritmicitate, din datele cuprinse în conșcrierile comitatului din această perioadă, care înregistrează locuitorii “cu întreaga avuție”, pe plase sau districte, la intervale temporale destul de mici (uneori chiar an de an). Deși nu redau decât foarte rar numele meșteșugului practicat, în puține cazuri pentru plasa Ierului și doar pentru câteva localități din plasa Oradea în 1719, totuși, pentru că includ cu consecvență în această “avuție” și veniturile dobândite din meșteșuguri (*opificia*), devin extrem de importante pentru noi. Aceasta cu atât mai mult cu cât ele înregistrează aceste venituri pentru toate localitățile comitatului și nu doar pentru unele, cum fac cele ale stăpânilor feudali, care au în vedere doar localitățile din domeniu, mult mai restrânse numericeste.

În 1719, în plasa Oradea, constituită la această dată din 105 posesiuni, în 15 localități erau 125 de capi de familie (dintr-un total de 2862, fără a include numărul fraților și fiilor care trăiau în aceeași casă sau „din aceeași pâine”), care înregistrau din practicarea meșteșugurilor un venit total de 1558 de florini renani (din care 576 de florini 63 de meșteșugari din Oradea). În 1746, din 111 localități consemnate, 17 înregistrau un venit total de 5386 de florini (din care 3161 florini în Oradea, 1622 în Olosig), pentru ca în 1753, tot din 111 localități, venituri totale de 5890 florini din meșteșuguri să se înregistreze acum în 51 de localități (Oradea 2370 de florini, Velența 255, Oradea-Olosig 1648 florini). Creșterea numărului de localități în care în această perioadă se practicau meșteșuguri este evidentă (de la 14,2% în 1719, la 45,9% în 1753) mai ales între 1746 și 1753, când practic numărul acestora se triplează. Asociată cu evoluția numerică a populației (3173 de capi de familie în 1746 și 3927 în 1753), constatăm că această sporire nu este determinată doar de mărirea numărului populației, ci și de anumite transformări structurale. Procentul de creștere a satelor cu venituri din meșteșuguri este mai mare decât cel al creșterii numărului de

familii; în timp ce primul se triplează, al doilea nici măcar nu se dublează. Veniturile obținute, chiar dacă facem abstracție de cele din Oradea și suburbiile ei de astăzi, urmează tot un asemenea trend ascendent. Din moment ce cresc veniturile înseamnă că și practicarea meșteșugurilor era mai intensă. Pe lângă faptul că apar localități noi cu astfel de venituri, cresc mult veniturile și în celelalte. Vadu Crișului înregistra 33 de florini în 1719 și 152 de florini în 1753, Birtin - 12 florini în 1719 și 48 în 1753, Seleuș - 3 florini în 1719 și 24 florini în 1753, Tileagd - 172 florini în 1719 și 384 florini în 1753. Cu toate că sunt și cazuri în care acestea scad (Cetariu de la 117 florini în 1719 ajunge la 38 de florini venit în 1753, Biharea de la 164 de florini în 1719 ajunge la 18 florini în 1753)⁸, totuși evoluția veniturilor și implicit a meșteșugurilor este una ascendentă.

Creșteri asemănătoare se înregistrează și în celelalte zone. În jumătatea sudică a comitatului (districtele Beiuș, Salonta și Vașcău), în 1713, din 185 de localități consemnate, doar în 10 erau 32 de meșteșugari ce înregistrau un venit total de 187 florini⁹, în 1714 erau 19 localități (dintr-un total de 170 consemnate) cu 51 de meșteșugari și un venit de 236 de florini (din care 95 de florini de cei 21 de meșteșugari din Beiuș)¹⁰, iar în 1728 - 57 de localități din 124 menționate și un venit de 842,5 florini (din care numai la Beiuș sunt înregistrați 300 florini)¹¹. Date, care asociate cu numărul capilor de familie înscrși și cu veniturile înregistrate de meșteșugari, redau și mai bine amploarea avută de aceste activități în cadrul unor localități. În 1713, la Uileacu de Beiuș erau 2 meșteșugari din 15 capi de familie înscrși și un venit de doar 5 florini din practicarea meșteșugurilor, la Târcaia - 4 din 12 cu un venit de 16 florini, la Călugări - 1 din 11 cu un venit de 4 florini, la Șuștiu - 1 din 10 cu un venit de 4 florini, la Vașcău - 1 din 9 cu un venit de 4 florini, la Beiuș - 16 din 41 cu un venit de 115 florini, la Salonta - 2 din 116 cu un venit de 10 florini, la Sarkad - 3 din 72 cu un venit de 25 de florini, la Nagyharsány - 1 din 42 de capi de familie înscrși cu un venit de 6 florini¹².

În plasa Ierului, în 1720 erau 10 localități cu 51 de meșteri, care înregistrau un venit de 720 de florini din practicarea meșteșugurilor (din care 21 de meșteșugari și 348 de florini apar consemnați la Diosig), în 1723, în Marghita erau 19 meșteșugari, care înregistrau un venit de 123 de florini și alți 12 în 6 localități cu 110 florini, iar în 1731, în 7 localități din 36 menționate erau 77 de meșteșugari ce înregistrau un venit de 1295 de florini, din care 990 de florini de cei 55 de meșteri din Marghita, alături de care mai apar consemnați unul în Vaida, 4 în Sântimreu, 5 în Sâniob (din care 2 sunt

⁸ Arhivele Naționale ale României - Direcția Județeană Bihor, *Fond Prefectura Județului Bihor*, inv. 41, rola 33, d. 87, f. 3-78, 119-126, 128-132

⁹ *Ibidem*, rola 31, d. 80, f. 4-66

¹⁰ *Ibidem*, rola 32, d. 82, f. 9-65

¹¹ *Ibidem*, rola 32, d. 81, f. 128-139

¹² *Ibidem*, rola 31, d. 80, f. 4-66

cismari), 5 în Poclusa de Barcău (din care 2 fierari, un rotar și un cismar), 6 în Mișca (printre care un dogar, un fierar și un croitor), 1 în Abram (cojocar)¹³.

Numărul satelor a căror localnici obțineau venituri din practicarea meșteșugurilor nu a fost la fel de mare în toate zonele. În districtul Pomezăului, în 1720, din 28 de localități conserise, doar una singură, Ceica, apare înregistrată cu venituri din meșteșuguri (de 40 de florini). Localitate în care, în 1713, din 12 capi de familie consemnați, 7 înregistrau împreună venituri de 46 de florini din meșteșuguri¹⁴. În plasa Salonta, în 1765, din 81 de localități consemnate, asemenea venituri înregistrau numai 8 localități (în cuantum de 202 florini: Nagyhársány – 11 florini, Mădăras – 3 florini, Ugra – 4 florini, Sarkad - 73 florini, Tămașda – 10 florini, Salonta – 89 florini, Suplacu de Tinca – 6 florini și Lupoiaia – 6 florini)¹⁵.

O situație asemănătoare se înregistrează și în plasa Sárret. În 1723, din 40 de sate câte apar consemnate, în 27 localicii înregistrau din meșteșuguri un venit de 640 de florini, în 1735, deși numărul satelor consemnate crește la 43, cel al celor cu venituri din meșteșuguri scade la 25 și la un venit de 534 de florini ca apoi, în 1746, din 45 de sate consemnate, să se înregistreze un venit de 505 florini doar în 22 de sate. Dacă avem în vedere faptul că populația acestor sate scade în această perioadă de la 3914 capi de familie în 1723 la 3159 capi de familie în 1746, această diminuare a numărului de sate cu venituri din meșteșuguri ar avea o oarecare justificare. Totuși nu trebuie să uităm nici faptul că aceste sate se aflau într-o zonă de câmpie, unde prioritară era munca pământului și unde slaba răspândire a materiilor prime făcea, de regulă, ca meșteșugurile să fie practicate mai puțin. Asocierea dintre numărul persoanelor înscrise, numărul de boi deținut – ca principal animal de tracțiune folosit, și veniturile din meșteșuguri, de cele mai multe ori susțin acest lucru. În 1746, la Artand, 32 de iobagi aveau 22 de boi și 5 junci și un venit de 2 florini din meșteșuguri, la Kerecztes, 104 iobagi și 11 jeleri aveau 138 de boi și 31 de junci și un venit de 25 de florini din meșteșuguri, la Furta, 45 de iobagi și 3 jeleri aveau 86 de boi și 58 de junci și un venit de 6 florini din meșteșuguri, la Konyar, 120 de iobagi și 13 jeleri aveau 265 de boi și 86 de junci și un venit de doar 10 florini din meșteșuguri etc.¹⁶.

Un număr apreciabil de sate în care se practicau meșteșuguri în această perioadă apar menționate și în sudul Crișanei. În conscripția din 1746, în districtele Zărand și Ineu nu mai puțin de 27 de localități apar menționate cu asemenea îndeletniciri (19 în cel al Zarandului din 52 consemnate și 8 în cel al Ineului din 78 consemnate). Numărul total al meșteșugarilor din aceste localități era de 67 de persoane (din care 41 în cele 19 localități din districtul Zarandului și 26 în doar cele 8 localități din districtul Ineului). În unele dintre acestea apar înregistrați un număr mai mare de meșteșugari (18 la Sebiș din 51 de persoane înscrise, 8 la Mădrigești din 10 persoane înscrise, 7

¹³ *Ibidem*, rola 32, d. 83, f. 126-137, 218-225, 235-282

¹⁴ *Ibidem*, rola 31, d. 81, f. 28, 44

¹⁵ *Ibidem*, rola 33, d. 88, f. 17-25

¹⁶ *Ibidem*, rola 33, d. 84, f. 37, 39-43

la Ineu din 47 înscrise, 6 la Buteni din 136 înscrise, 5 la Zărand din 114 înscrise, 3 la Agrișu Mare din 58 de persoane înscrise, 3 la Bârsa - Faur György, Faur Petru, Brihan Iuon - din 31 de persoane înscrise etc.). Meșteșugari mai fiind consemnați cu această ocazie la Chișineu Criș -1, la Zerind - 2, la Adea - 3, la Maderat -1, Draut - 1, Zarand - 5, Cintei - 2, Nădab - 3, Pădureni - 1, Socodor - 3, Șimand - 6, Vărșand - 2, Șiclău - 2, Curtici - 1, Caporal Alexa - 1, Seleuș - 2, Șiria - 3, Bonțești - 1, Iacobini - 1 și la Dieci - 1¹⁷.

Ceva mai precise, chiar dacă nu și suficient de exhaustive, vor fi conscrierile unor stăpâni de pământ întocmite în această perioadă. Pot fi aduse aici în discuție conscrierile Episcopiei romano-catolice din Oradea, în care apar consemnate date relevante și despre o serie de îndeletniciri meșteșugărești. Dacă în conscrierea din 1721 prezintă interes pentru noi, din această perspectivă, doar informațiile despre numărul morilor și al cazanelor de țuică, în conscrierea din 1733, ambele înregistrând nominal supuși cu întreaga lor avere, pe lângă aceste date, în cazul unor localități apare menționată și îndeletnicirea meșteșugărească a localnicilor. Așa aflăm, de pildă, că în acest an (1733) în *Oradea* erau, printre alții, 6 cismari, 3 pantofari, 1 tâmplar, 1 tăbăcar, 1 brutar, 1 croitor, 1 țesător, în *Oradea-Olosig*, 8 cismari, 5 dogari, 4 lemnari, 5 zidari, 3 croitori, 3 tăbăcari, 2 tâmplari, 2 fierari, 2 pantofari, 1 năsturar, 1 cojocar, 1 rotar, 1 brutar, 1 geamgiu și 1 țesător, în *Episcopia Bihor* - 3 cismari, 5 pantofari, 2 dogari, 1 croitor, 1 cojocar, 1 lemnar, 1 barbier, în *Biharia* - 1 cojocar, 1 fierar, 1 cismar, 1 lăcătuș, 1 țesător, în *Cetariu* - 1 lăcătuș, 2 cismari, 1 pantofar, 2 țesători, 1 rotar, 1 dogar, 1 măcelar, în *Sântimbreu* - 1 cismar, 1 dogar, 2 măcelari, *Mezőkeresztes* - 1 fierar, în *Udvari* - 1 croitor, în *Bărârnd* - 1 cismar, în *Pocsej* - 1 măcelar, în *Seleus* - 1 lemnar, 2 cismari, în *Beiuș* - 29 de cismari, 6 croitori, 4 cojocari, 1 tâmplar, 1 dogar, 1 aurar, 1 fierar, 1 olar, 1 lăcătuș și 1 măcelar, în *Vaşcău* - 6 fierari, 1 minier, în *Bărăști* - 1 fierar, 1 minier, în *Vărzarii de Jos* - 2 fierari și 2 cismari, în *Vărzarii de Sus* - 3 fierari și 1 cismar, în *Târcaia* - 7 olari, în *Câmpanii de Sus* - 1 minier, în *Poiana* - 14 aurari (spălători de aur), în *Fânațe* - 9 aurari (spălători de aur), în *Băița* - 8 mineri și în *Groșeni* - 5 deținători de pive (piuari)¹⁸.

Pe ansamblu, în majoritatea zonelor amintite numărul localităților în care se practica un anume meșteșug se află indiscutabil în creștere, la fel și veniturile dobândite în urma practicării acestor îndeletniciri, fapt ce demonstrează că importanța lor în sistemul ocupațional sporește. Este, de altfel, o caracteristică care în perioada următoare va fi din ce în ce mai evidentă.

Mult mai clară este situația meșteșugurilor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Creșterea veniturilor aduse de aceste activități mărește implicit și interesul

¹⁷ Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 177-230; Kovách Géza, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII-XIX*, Arad, 1974 (în continuare Kovách Géza, *Răspândirea meșteșugurilor...*), p. 6

¹⁸ Arhivele Naționale ale României - Direcția Județeană Bihor, *Fond Domeniul episcopal român-unit Beiuș*, inv. 57, d. 1 (în continuare AN-DJBh, *Fond Domeniul episcopal român...*), f. 1-498

autorităților, care încep să le înregistreze mult mai riguros, inclusiv după tipul sau numele lor. Așa se face că, încă în 1763, la nivelul întregului comitat Bihor, constituit acum din 5 plase (Beiuș, Sárret, Ier, Salonta și Oradea), vor fi înregistrați ca plătitori de taxe un număr de 1103 meșteșugari în 137 de localități, din care 382 de meșteșugari erau în 54 de localități din plasa Beiușului, 263 în 38 de localități din plasa Ierului, 38 în 10 localități în plasa Sárret, 68 în 17 localități în plasa Salonta și 350 în 18 localități din plasa Oradea. În mod concret, în plasa Beiușului, la această dată în *Valea Neagră de Jos* era 1 fierar, în *Vârzarii de Jos* – 10 cismari și 11 fierari, în *Beiuș* – 1 aurar, 1 dulgher, 1 bărbier, 66 de cismari, 2 olari, 1 dărăcitor, 2 fierari, 1 lăcătuș, 1 măcelar, 1 arămar, 5 croitori, 2 cojocari și 5 tăbăcari, în *Belu* – 1 dulgher, în *Boțfei* – 1 rotar, în *Brădet* – 2 dulgheri, 1 dărăcitor, 1 fierar, 1 croitor, în *Briheni* – 7 dulgheri, 2 olari, 9 fierari, 8 cărbunari, în *Budureasa* – 2 dulgheri, în *Câmpanii de Sus* – 1 dulgher, 4 cismari, 2 fierari și 6 cărbunari, în *Vârzarii de Sus* – 1 olar, 12 fierari, 5 măcelari și 8 cărbunari, în *Ferice* – 1 dulgher, în *Fânațe* – 6 fierari, 1 măcelar, 12 cărbunari și 3 mineri, în *Gurani* – 4 dulgheri, 1 fierar, 1 croitor și 1 cărbunar, în *Ghighișeni* – 2 dulgheri, 1 dogar, 1 cărbunar, în *Josani-Forău* – 1 croitor, în *Josani-Gurbești* – 1 croitor, în *Hotar* – 1 olar, 6 cărbunari și 1 miner, în *Hinchiriș* – 2 dulgheri, în *Călugări* – 2 dulgheri și 1 fierar, *Cărpinet* – 3 cismari, 13 olari și 12 fierari, în *Câmp* – 1 dulgher, în *Cociuba Mică* – 1 rotar, în *Colești* – 1 dulgher, în *Cotiglet* – 1 lăcătuș, în *Cresuia* – 2 dogari, în *Criștioru de Jos* – 1 olar și 1 lăcătuș, în *Comănești* – 1 croitor, în *Lazuri de Beiuș* – 1 cismar, în *Leheceni* – 3 cismari, 9 olari, 1 fierar și un croitor, în *Lelești* – 1 croitor, în *Lunca (cu Ursești)* – 12 cărbunari, în *Ceica* – 2 olari, în *Măgura* – 3 mineri, în *Meziad* – 1 cojocar, în *Mierag* – 1 fierar și 1 croitor, în *Mizieș* – 1 dulgher și 1 rotar, în *Grădinari* – 3 olari, în *Pietroasa* – 1 croitor, în *Poiana* – 2 fierari, 2 cărbunari, 1 cojocar și 2 mineri, în *Remetea* – 2 olari și 2 dogari, în *Băița* – 2 cărbunari și 5 mineri, în *Sebiș* – 1 croitor, în *Seghiștel* – 2 rotari, 7 cărbunari și 1 miner, în *Șiad* – 1 dulgher, în *Șuncuiș* – 1 rotar, în *Secaciu* – 1 dulgher, în *Săliște de Vașcău* – 1 dulgher și 6 olari, în *Sârbești (cu Foltești)* – 4 fierari, 2 croitori și 1 miner, în *Săud* – 2 dulgheri, în *Târcaia* – 8 olari, *Topești* – 1 rotar, în *Toplița-Carand* – 2 rotari și 1 cărbunar, în *Uileacul de Beiuș* – 2 olari și 1 cărbunar, în *Vaşcău* – 1 dulgher, 4 fierari, 1 croitor și 1 cărbunar. În plasa Ierului, în *Albiș* era 1 rotar, 1 cismar, 1 fierar și 1 muzicant, în *Târgușor Bihor* – 1 fierar, în *Almosd* – 3 cismari, în *Bagamér* – 1 cismar și 1 fierar, în *Borumlaca* – 1 dogar, în *Balc* – 1 tâmplar, 1 fierar și 1 lăcătuș, în *Cenalos* – 1 fierar, în *Ciocaia* – 1 fierar, în *Diosig* – 1 tâmplar, 1 bărbier, 11 cismari, 1 olar, 2 dogari, 9 fierari, 1 zidar, 3 muzicanți, 4 croitori, 2 cojocari, 3 țesători (împletitori), 1 țiglar și 1 pantofar, *Adoni* – 1 rotar, 2 zidari, 1 țesător (împletitor), în *Cheșereu* – 2 fierari, 1 croitor, în *Șimian* – 1 fierar, în *Făncica* – 1 cismar, în *Abram* – 1 cojocar, în *Roșiori Bihor* – 1 rotar, în *Bolcaș* – 1 fierar, în *Cheșereu* – 1 fierar, în *Kokad* – 1 fierar, în *Coliu* – 1 fierar, în *Cubulcut* – 18 rotari, 1 cismar, 1 fierar, 1 muzicant, în *Marghita* – 1 tâmplar, 1 rotar, 9 cismari, 45 de olari, 1 fierar, 1 frânghier, 2 zidari, 5 lăcătuși, 2 croitori, 1 curelar, 2 cojocari, 7 țesători și 15 tăbăcari, în *Valea*

lui Mihai – 2 cismari, și 1 fierar, în *Mișca* – 1 cismar, 1 fierar, 1 croitor, 1 țesător, în *Petreu* – 1 olar, în *Letea Mare* – 3 fierari, 1 muzicant și 1 croitor, în *Otomani* – 1 dulgher, 2 fierari, 4 muzicanți, în *Pocușa de Barcău* – 1 rotar, în *Sârsig* – 1 sumănar, în *Sălacea* – 2 cismari, și 3 fierari, în *Sântimbreu* – 1 dogar, 1 muzicant, în *Sâniob* – 1 dulgher, 1 rotar, 2 cismari, 1 olar, 1 fierar, 1 zidar, 1 croitor, 1 cojocar, 2 țesători, 1 țiglar, 1 tăbăcar și 2 pantofari, în *Săcuieni* – 1 tâmplar, 2 dulgheri, 2 rotari, 1 cismar, 2 dogari, 6 fierari, 4 zidari, 1 muzicant, 2 croitori, 1 curelar, 1 țesător și 2 tăbăcari, în *Suplacul de Barcău* – 1 cismar, 1 olar, 1 fierar, în *Suiug* – 1 croitor, în *Tria* – 1 dulgher, în *Tăuteu* – 1 cismar, 1 fierar, iar în *Abrămuș* – 1 rotar și 1 cojocar. În plasa **Sárrét**, în *Acsád* – 6 preparatori de silitră (salpetru), în *Artánd* – 1 rotar, în *Bereböszörmény* – 1 cismar, 1 măcelar, 1 pantofar, în *Berettyóujfalu* – 1 rotar, 1 cismar, 3 fierari, 1 lăcătuș, 1 măcelar, 1 croitor, 1 cojocar și 1 pantofar, în *Derecske* – 1 fierar, în *Kaba* – 1 fierar, în *Keresztes* – 1 fierar, 1 măcelar, în *Mikepércs* – 1 măcelar, în *Monostorpályi* – 1 dulgher, 10 preparatori de silitră (salpetru), în *Vértés* – 3 preparatori de silitră (salpetru). În plasa **Salonta**, în *Hidișelul de Jos* – 1 rotar, în *Arpășel* – 2 rotari, 3 fierari, 9 realizatori de unelte, în *Belfir* – 9 rotari, în *Geszt* (Ungaria) – 1 cojocar, în *Gepiu* – 2 fierari, în *Hidișelul de Sus* – 1 rotar, în *Harsány* – 1 fierar, în *Homorog* – 1 cojocar, în *Kötegyán* (Ungaria) – 1 dulgher, 1 rotar, în *Calea Mare* – 3 rotari, în *Salonta* – 1 dulgher, 3 rotari, 11 cismari, 1 lăcătuș, 1 croitor și 4 tăbăcari, în *Sarkad* (Ungaria) – 1 dulgher, 2 rotari, 1 tăbăcar, în *Șauaieiu* – 1 croitor, în *Sittitelec* – 1 rotar, în *Tărian* – 1 croitor, în *Tinca* – 1 rotar, 3 olari, iar în *Tulca* – 1 dulgher și 1 fierar. În fine, în plasa **Oradea**, în *Lugașul de Jos* – 1 croitor, în *Biharia* – 1 rotar, în *Birtin* – 1 olar, în *Cetariu* – 1 împletitor, în *Aleșd* – 3 cismari, în *Spinuș* – 1 dogar, în *Paleu* – 2 cismari, în *Ineu de Criș* – 1 cismar, în *Kismarja* (Ungaria) – 2 cismari, 1 măcelar, în *Episcopia Bihor* – 2 bărbieri, 1 cismar, 4 dogari, în *Vadu Crișului* – 7 olari, în *Sălard* – 1 fierar, în *Seleuș* – 2 cismari, 1 croitor, 1 tăbăcar, în *Tileagd* – 1 tâmplar, 2 dogari, 1 bărbier, 19 cismari, 25 de olari, 1 lăcătuș, 1 măcelar, 1 croitor, 1 cojocar și 1 tăbăcar, în *Topa de Criș* – 1 cismar, în *Oradea* – 3 aurari, 3 tâmplari, 2 dulgheri, 2 rotari, 1 bărbier, 23 de cismari, 4 olari, 1 dărăcitor, 5 dogari, 3 fierari, 3 frânghieri, 4 zidari, 5 lăcătuși, 22 măcelari, 2 brutari, 8 croitori, 2 curelari, 10 cojocari, 1 țesător, 9 tăbăcari, 5 pantofari, 1 vopsitor, 2 năsturari, 1 pietrar și 4 săpunari, în *Oradea-Olosig* – 1 aurar, 3 tâmplari, 19 dulgheri, 1 rotar, 1 bărbier, 24 de cismari, 2 olari, 6 dogari, 2 fierari, 1 frânghier, 22 de zidari, 4 lăcătuși, 13 măcelari, 1 brutar, 11 croitori, 5 curelari, 4 cojocari, 3 țesători, 1 țiglar, 3 tăbăcari și 2 pantofari, 4 năsturari și 2 pietrari, în *Oradea-Velența* – 1 rotar, 3 cismari, 1 fierar, 1 lăcătuș, 1 măcelar, 1 croitor, 1 cojocar și 1 tăbăcar. Cum era și firesc, cei mai mulți proveneau din orașe sau târguri (117 în Oradea, 135 în Oradea-Olosig, doar 10 în Oradea-Velența, 21 în Salonta, 87 în Marghita, 89 în Beiuș, 53 în Tileagd, 42 în Diosig), dar mulți dintre aceștia erau înregistrați și în lumea satului, mai ales în zonele cu un potențial mare de materii

prime (21 în Vărzarii de Jos, 26 în Briheni, 26 în Vărzarii de Sus, 19 în Fânațe, 28 în Cărpinet, 12 în Lunca, 15 în Sâniob, 10 în Beretyóujfalu, 14 în Arpășel, 9 în Belfir etc.). Interesul autorităților față de aceste venituri reiese și din numărul celor 36 de îndeletniciri conscrise în această perioadă. Dintre meșteșugari, numărul cel mai mare va fi a celor care produceau în principal obiecte de îmbrăcăminte și de folosință gospodărească cerute de lumea satului. Cei mai mulți erau cismari – 218, olari – 145, fierari – 131, rotari – 71, dulgheri – 65, cărbunari – 68, croitori – 58, tăbăcari – 43, cojocari – 28, dogari – 27, lăcătuși – 27, tâmplari – 11. La fel cum apar consemnate și îndeletniciri prezente mai mult în viața orașelor (45 de măcelari, 36 de zidari, 12 muzicanți, 3 brutari, 5 bărbieri - frizeri), dar și unele întâlnite mai rar (5 aurari, 4 țiglari, 4 frânghieri, 6 năsturari etc.).

Din cele 137 de localități în care la această dată se practicau meșteșuguri, în 60 dintre acestea, aproape în jumătate (43,7%), vor fi consemnate cel puțin două asemenea îndeletniciri, ponderea meșteșugurilor în sistemul ocupațional fiind mai mare cu precădere în zonele cu potențial agricol limitat (în plasa Beiușului în această situație erau 24 de localități, în plasa Ierului - 20 de localități, în plasa Sárret - 4 localități, în plasa Salonta - 5 localități, în plasa Oradea - 7 localități)¹⁹.

În prima parte a secolului al XIX-lea, ponderea multor îndeletniciri va fi și mai semnificativă din moment ce în unele localități, datorită numărului mare de meșteșugari, se trece la constituirea de asociații breslașe (unele cu caracter rural). Pentru sudul Crișanei poate fi amintită breasla mixtă a meșteșugarilor din Chișinău Criș (lăcătuși, tâmplari, fierari, dulgheri, zidari, dogari și frânghieri), înființată în 1819, și a morarilor, înființată în 1843, sau breasla mixtă a meșteșugarilor din Pâncota (cismari, pantofari, tăbăcari, fierari, lăcătuși, dulgheri, dogari, pălărieri, frânghieri, croitori, cojocari, curelari, postăvari), constituită în 1821, înglobând și meșteșugarii din Șiria, Seleuș și Covăsânț. Încă din 1784, mai mulți meșteșugari (croitori, pantofari, morari, țesători, dulgheri, lăcătuși, tâmplari, postăvari, frânghieri, olari, brutari, cojocari, curelari, tăbăcari, fierari, armurieri, geamgii) din Sântana se constituiau și ei într-o breaslă mixtă din rândul căreia, mai apoi, în 1817, se va desprinde și va funcționa în mod independent breasla cismarilor. În 1815, o breaslă a țesătorilor se înființa și la Sebiș-Ineu²⁰. O asemenea evoluție a meșteșugarilor era cumva firească dacă avem în vedere creșterea numerică a locuitorilor din această zonă de câmpie. În 1835, populația mai multor localități de aici trecea în mod frecvent peste una sau mai multe mii de persoane (6014 persoane la Șiria, 4028 la Pâncota, 4882 la Sântana, tot peste 4000 de persoane la Șimand, 3381 la Curtici, 3371 la Socodor, 2768 la

¹⁹ Bársony István, *Bihar megye adózó népeisége a XVIII században*, în *Magyar történeti tanulmányok*, XVI, Debrecen, 1984, p. 119-124

²⁰ *Stăpânirea habsburgică și destrămarea feudalismului*, în *Aradul – permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 170-171; Augustin Mureșan, *Sigiliu de bresle din vestul și nord-vestul României (secolele XVI-XIX)*, Editura Mega, Complexul Muzeal Arad, 2006, p. 43-44

Grăniceri, 2734 la Comlăuș, 2489 la Macea, 2245 la Șiclău, 1946 la Sânmartin, 1905 la Olari etc.²¹).

Bresle de acest fel vor fi consemnate și la Beiuș (cismari și tăbăcari în 1822, tăbăcari albi în 1825 și cojocari în 1833), la Salonta (cismari în 1820, tăbăcari în 1834), la Diosig (cismari în 1822), la Săcuieni (ciubotari în 1808, tăbăcari și pantofari în 1840), la Marghita, unde alături de breasla olarilor - constituită încă în 1723 - și a cismarilor din 1776, se înființează în 1823 breasla gubarilor, în 1821 a tăbăcarilor albi, în 1838 a pălărierilor, iar mai târziu, în 1847, una a olarilor și una mixtă (cu mai multe tipuri de meșteșuguri: tâmplari, lăcătuși, fierari, rotari, dogari, zidari, dulgheri, geamgii, cismari). Pentru partea nordică a Crișanei astfel de asociații breslașe se înființează la Carei, unde în 1819 se constituie nu mai puțin de 15 bresle (printre care a pălărierilor și vopsitorilor, a olarilor, a cojocarilor, a ciubotarilor, a curelarilor și șelarilor, a rotarilor și fierarilor, a gubașilor, a dogarilor și zidarilor, a frânghierilor, a tâmplarilor, lăcătușilor și geamgiilor), iar în 1840 – una a dogarilor, care se vor adăuga celor înființate anterior (a cismarilor și pantofarilor în 1717, a tăbăcarilor maghiari în 1780). Tot în această zonă, la Tășnad, în 1837 se înființa breasla cojocarilor, frânghierilor și curelarilor. La fel se întâmpla și la Șimleul Silvaniei, unde în 1820 se înființau 5 bresle (a croitorilor și gubașilor, a cojocarilor, a ciubotarilor, curelarilor și tăbăcarilor, a olarilor și alta mixtă, cu mai mulți meșteșugari, printre care dulgheri, lăcătuși, țesători, plăpumari, zidari, măcelari, dulgheri etc.), din care în 1830 se vor desprinde țesătorii-gubari, tâmplarii și lăcătușii. În 1820, tot în această zonă, se înființa o breaslă mixtă și la Crasna cuprinzând mai mulți cismari, croitori, tâmplari, fierari, lăcătuși, olari, cojocari și tăbăcari²². Numărul celor care făceau parte dintr-o astfel de asociație breslașă putea fi destul de important. În 1852 în componența breslei din Valea lui Mihai erau 4 rotari, 9 tâmplari, 1 curelar, 8 fierari, 9 pantofari, 22 de cismari, 4 cojocari, 13 croitori (atât de dame cât și de bărbați), 6 țesători, 2 pălărieri, 2 dogari, 1 zidar, 1 tăbăcar, 1 geamgiu, 1 vopsitor, 1 ceasornicar, 2 săpunari, 2 lăcătuși. Asociație profesională în rândul căruia erau incluși și meșteșugari din localitățile din apropiere (cojocarul Veisz Jozsef din Pișcolt, pantofarul Bernath Jakabb din Andrid, croitorul Ehrenfeld Markus și săpunarul Iszak Farkas din Săcuieni, tâmplarul Vida Mihaly din Sântimreu, rotarul Nagy Jozsef și pantofarul Fener Mozes din Șimian etc.)²³. Asta în timp ce în orașele mari numărul celor înscrși într-o breaslă era mult mai mare, atingând uneori și numărul sutelor. La Oradea, în 1855, de pildă, în breasla cismarilor erau înscrise 223 de persoane, în a pantofarilor – 42 de persoane, în a

²¹ Kovách Géza, *Răspândirea meșteșugurilor...*, p. 6

²² Idem, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în *Ialomîța – Materiale de istorie agrară a României*, Bibliotheca romanicae historiae agriculturae, Slobozia, 1983, p. 524-527; Augustin Mureșan, *op. cit.*, p. 58-73; Mózes Tereza, *Contribuții la cunoașterea centrelor de olărit din Beiuș, Marghita și Tileagd*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 392

²³ Arhivele Naționale ale României – Direcția Județeană Bihor, *Fond Asociația micilor meseriași Valea lui Mihai*, inv. 82, d. 2 (în continuare AN-DJBh, *Fond Asociația micilor meseriași Valea...*), f. 1-3

măcelarilor 55 de persoane, în cea a tăbăcarilor maghiari – 63 de persoane, în cea a croitorilor germani – 79 de persoane, în a croitorilor maghiari de sumane – 36 de persoane, în a gubașilor – 67 de persoane, în a tâmplarilor și geamgiilor 55 de persoane, în a cojocarilor – 36 de persoane, în a dogarilor – 25 de persoane, în a lăcătușilor și armurierilor – 23 de persoane, în a fierarilor și rotarilor – 21 de persoane, în a pălărierilor – 19 persoane, în a olarilor – 19 persoane, în a curelarilor – 18 persoane, în a trăistarilor – 17 persoane, în a sitarilor și funarilor – 16 persoane, în a brutarilor – 16 persoane, în a zidarilor și dulgherilor – 12 persoane, în a țesătorilor – 11 persoane, în a șeuarilor – 11 persoane, în a tinichigiilor – 11 persoane, în a pieptănarilor – 9 persoane, în a arămarilor – 9 persoane, în a aurarilor – 9 persoane, în a lumânărarilor și săpunarilor – 8 persoane, în a năsturarilor – 8 persoane etc.²⁴.

Faptul că se înființează asociații breslașe cu asemenea frecvență, inclusiv în zone rurale, dovedește până la urmă ritmul de dezvoltare și ponderea pe care meșteșugurile o aveau în sistemul ocupațional. Sigur că din moment ce pentru întemeierea unei bresle trebuiau să se asocieze mai multe tipuri de meșteșuguri, putem deduce că numărul celor care le practicau nu era foarte ridicat, dar totuși dacă apar incluse în asemenea asociații, înseamnă că erau practicate în mod constant și de cele mai multe ori ca principală sursă de venit. Bineînțeles că, pe lângă cei cuprinși în aceste asociații, meșteșugurile vor fi practicate într-un număr asemănător și în multe sate. Numai în nordul Crișanei, în 1820 erau consemnați 31 de meșteșugari la Pericei, 22 la Crasna, 20 la Zăuan, 15 la Ip, 13 la Hodod etc., doar că aici, de cele mai multe ori, erau privite ca surse de întregire a veniturilor și practicate pe lângă celelalte activități de „siguranță” ale țăranului (agricultura și creșterea animalelor). Cei din Ip spuneau cu această ocazie că „pentru tâmplari, dulgheri, dogari” ei nu mergeau în altă localitate deoarece aveau suficienți în sat care să le asigure nevoile, cei din Camăr că au „meșteri suficienți”, cei din Giurtelec că „fiecare gospodar este priceput la cioplit” și că ei singuri „își pot construi case”, cei din Bozieș că pe lângă un cismar din localitate „mai sunt și alți localnici” care își confecționează piese de îmbrăcăminte și multe alte obiecte necesare (căzi, butoaie etc.)²⁵.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, numărul mare de îndeletniciri meșteșugărești practicate la nivelul unor comunități sătești devine un fenomen emblematic pentru viața economică a unor zone întregi. Abundența de materii prime, existența unor terenuri agrare restrânse și slab productive, popularea intensă a unor zone și „experiența” industrială dobândită în cadrul unor întreprinderi domeniiale vor contribui în mod decisiv la instituirea unui climat favorabil dezvoltării mai multor activități meșteșugărești. În zona Vașcăului, una cu un potențial agricol scăzut dar cu multiple resurse minerale și densitate mare a populației, unde funcționau mai multe

²⁴ Idem, *Fond Colecția de acte ale breslelor*, inv. 106, rola 6, d. 211, f. 1-38, d. 212, f. 1-38, d. 213, f. 1-27, d. 214, f. 1-19, d. 215, f. 1-38, d. 216, f. 1-59, d. 217, f. 1-26, d. 218, f. 114, d. 219, f. 1-82

²⁵ Trócsányi Zsolt, *Az északi partium 1820 – ban (A Conscriptio Czirákyana adatai)*, Budapesta, 1966, p. 269-272

manufacturi domeniiale²⁶, anumite îndeletniciri meșteșugărești se impun în peisajul ocupațional prin diversitatea și numărul constant mare de practicanți. La **Vărzarii de Sus** erau menționate 42 de *ateliere de fierărie* în 1807, 32 în 1814 și 31 în 1845; 2 *cupatoare de ars oale* în 1804, 3 în 1816, 1 în 1845 și 3 *bocșe de cărbuni* în 1803, 11 în 1811 și 12 în 1842. La **Cărpinet**, erau 22 de *ateliere de fierărit* în 1806, 19 în 1815, 11 în 1845; 43 de *cupatoare de ars oale* în 1809, 32 în 1815, 17 în 1845 și 3 *bocșe de cărbuni* din 1803 până în 1810. La **Vărzarii de Jos** erau 16 *ateliere de fierărit* în 1802, 16 în 1815, 20 în 1845; 2 *cupatoare de ars oale* în 1837, din 1841 până în 1844 și 2 *bocșe de cărbuni* în 1802 și 3 în 1810. La **Leheceni** era 1 *atelier de fierărit* în 1837, 2 în 1844; 75 de *cupatoare de ars oale* în 1805, 98 în 1809, 87 în 1813 și 28 în 1844. Pe ansamblu, la nivelul întregii zone, **fierăritul** era practicat intens în 12 sate, înregistrându-se un număr maxim de 116 ateliere (3 în Vașcău în 1805, 7 în Bărăști – în 1843, 4 în Sârbești în 1805, 42 în Vărzarii de Sus în 1807, 20 la Vărzarii de Jos în 1842, 22 la Cărpinet în 1806, 3 la Cîmpanii de Sus în 1803, 1 la Sighiștel în 1802, 4 la Fânațe în 1803, 7 la Briheni în 1837, 1 la Lunca în 1810 și 2 la Leheceni în 1842), **olăritul** în 10 sate, înregistrându-se un număr maxim de 253 de cupatoare (2 în Vașcău în 1803, 1 în Bărăști în 1803, 2 în Vărzarii de Jos în 1837, 3 în Vărzarii de Sus în 1809, 43 în Cărpinet în 1809, 17 în Cîmpanii de Sus în 1837, 98 în Leheceni în 1809, 59 în Săliște de Vașcău în 1811, 16 în Poiana în 1837, 12 în Criștiorul de Jos în 1841), iar **cărbunăritul** în 10 sate, înregistrându-se un număr maxim de 51 de bocșe de cărbuni (3 în Vărzarii de Jos în 1804, 12 în Vărzarii de Sus în 1842, 3 în Cărpinet în 1803, 1 în Cîmpaniide Sus în 1803, 1 în Fânațe în 1803, 6 în Briheni în 1803, 2 în Săliște de Vașcău în 1814, 18 în Criștiorul de Jos în 1842, 2 în Izbuc în 1814 și 3 în Călugări în 1815). În 4 dintre aceste sate (Vărzarii de Sus, Vărzarii de Jos, Cărpinet și Cîmpanii de Sus) se practicau toate cele 3 meșteșuguri, iar în 6 sate se practicau câte 2 meșteșuguri: fierăritul și olăritul în 3 sate - Vașcău, Leheceni și Bărăști, fierăritul și cărbunăritul în 2 sate - Fânațe și Briheni, iar olăritul și cărbunăritul într-un singur sat - Criștiorul de Jos²⁷.

²⁶ Ana Ilea, *Industria manufacturieră din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în *Crisia*, XXI, Oradea, 1991, p. 65-70

²⁷ Numărul mare de ateliere fiind o constantă întâlnită în aproape tot acest interval temporal. La Vărzarii de Sus erau 30 de *ateliere de fierărit* în 1802, ajung la 42 în 1807, ca apoi să scadă la 31 în 1813, număr care cu mici fluctuații se păstrează și în 1845. La Vărzarii de Jos din 1802 până în 1816 sunt înregistrate în mod frecvent între 15 și 18 ateliere, număr care scade în 1817 la 8 cupatoare, pentru ca să crească apoi în 1837 la 14, iar în 1845 la 20 de ateliere. La Cărpinet între 1802 și 1815, an de an sunt menționate între 19 și 22 de ateliere, ca apoi să scadă ajungând la 13 în 1817, la 14 în 1837 și doar 11 în 1845. La Sârbești unde între 1803 și 1813 au fost în mod frecvent amintite 3-4 ateliere, număr care se reduce apoi la 1 în 1817 și 1837 și la nici unul după aceea. La Cîmpanii de Sus, din 1802 până în 1816 erau frecvent menționate 1-3 ateliere, ca apoi să mai fie amintit doar unul în 1843. La Bărăști după ce în perioada 1802-1817 se înregistrează an de an între 2 și 4 ateliere, în 1837 numărul lor crește la 5, iar în 1845 la 7. La Fânațe, după ce între 1803-1817 erau înregistrate în mod frecvent 3-4 ateliere de fierărie, cu excepția anului 1842 când sunt menționate 2 ateliere, se pare că meșteșugul nu mai este practicat. La Vașcău, între 1802 și 1811, numărul atelierelor oscila între 1 și 3, ca după ce o perioadă nu mai sunt consemnate, să fie

O enumerare de cifre sau produse meșteșugărești nu poate fi suficientă tot timpul pentru a înțelege amploarea și particularitățile unui atare fenomen dacă nu sunt întregite cu date despre viața meșteșugarului, despre condiția socială sau patrimoniul deținut. Una este să practici o asemenea îndeletnicire când ai și alte surse de venit sau deții mijloace de transport și cu totul alta când dispui doar de forța propriilor tale mâini. Altfel poți să înțelegi apetența cu care membrii unei comunități practică un meșteșug când beneficiază de teren agricol și cu totul alta este situația când nu dețin aproape nimic. Mult mai ușor poți să înțelegi fenomenul meșteșugăresc din zona Vașcăului, numărul mare de îndeletniciri de aici, dacă știi că: în 1844, la *Leheceni* erau înscrise 112 persoane (din care 28 erau iobagi, 74 jeleri cu casă și 1 jeler fără

2 în 1837 și 3 în 1845. La Briheni, unde era și topitorie de fier, doar între 1807 și 1817 sunt consemnate câte 1 sau 2 ateliere, număr ce ajunge la 7 în 1835, ca apoi să scadă la câte 1 în perioada 1841-1845.

Numărul *cuptoarelor de ars oale* amintite în această perioadă va fi și mai mare. În *Leheceni* în 1803 erau înregistrate 60 de cuptoare, ajung la 98 în 1809, ca apoi să scadă treptat, la 87 în 1813, 52 în 1817, 31 în 1843 și doar 25 de cuptoare în 1845. Situația era întrucâtva asemănătoare și la Săliște de Vașcău unde în 1803 erau 15 cuptoare, ajung la 59 în 1813, ca apoi să scadă la 37 în 1817, la 29 în 1837 și doar 14 în 1844 și 1845. La Cărpinet erau 32 de cuptoare în 1803, ajung la 43 în 1809, ca să scadă apoi la 28 în 1817 și doar 17 în 1845. Dar nu în toate satele se înregistra un asemenea număr ridicat de cuptoare. În Criștiorul de Jos erau doar 3 cuptoare în 1803, 7 în 1809, 9 în 1816, doar 1 în 1837, ca apoi în 1843 și 1844 să ajungă iar la 13, respectiv 14 cuptoare. În alte sate evoluția lor este ceva mai constantă. La Poiana, până în 1817 sunt înregistrate în mod frecvent între 2 și 4 cuptoare, ca apoi, după ce în 1737 sunt 16 cuptoare înregistrate, prezența acestora lor să nu mai fie consemnată. La Vărzarii de Sus între 1803 și 1817 sunt menționate în fiecare an între 2 sau 3 cuptoare, ca apoi doar din 1841 și până în 1844 să nu mai fie consemnat decât câte un cuptor. În timp ce la Vărzarii de Jos este semnalată doar prezența unui cuptor între anii 1841-1844. La fel cum sunt și localități în care prezența cuptoarelor nu este constantă. În Vașcău, doar din 1804 până în 1810, sunt înregistrate între 1 și 2 cuptoare, mai puțin în 1807 și 1808 când nu se consemnează nici unul, la Băraști, după ce în 1803 și 1804 este înregistrat doar un cuptor, mai sunt amintite 2 în 1837 și apoi câte unul din 1841 până în 1844, iar în Câmpanii de Sus să fie doar 1 cuptor în 1809 și 1810, 17 în 1837 și apoi alte 2 în 1843.

Numeroase vor fi bocșele de cărbune menționată în această perioadă. În 1802 sunt consemnate 16 bocșerii (2 în Vărzarii de Jos, 3 în Vărzarii de Sus, 3 în Cărpinet, 1 în Cîmpanii de Sus, 1 în Fânațe și 6 în Briheni), în 1811 sunt pomenite 30 (11 în Vărzarii de Sus, 1 în Câmpanii de Sus, 1 în Fânațe, 3 în Briheni și 14 în Criștior, localitate unde în anul următor se înregistrează 18 asemenea cărbunării), în 1815 ajung la 32 (10 în Vărzarii de Sus, 3 în Briheni, 14 în Criștior, 2 în Sohodol și 3 în Călugări), ca apoi să scadă la 24 în 1816 (9 în Vărzarii de Sus, 3 în Briheni, 12 în Criștior), la 26 în 1843 (12 în Vărzarii de Sus, 14 în Criștior) și doar 3 în 1845 (la Vărzarii de Sus). Până în 1811, în medie ardeau cărbuni 5-6 sate, de regulă în una până la trei bocșerii, doar la Briheni în anumiți ani apar mai multe (6), ca după aceea numărul satelor să scadă la 3 în 1816 și la 2 în 1844, dar să crească în schimb numărul bocșeriilor existente (15 în 1841 și 18 în 1844 la Criștior și 12 în 1843 la Vărzarii de Sus). La Vărzarii de Sus sunt înregistrate cărbunării, câte 3 în general, doar între 1802 și 1810, lucru ce se întâmplă întocmai și la Cărpinet, la Câmpanii de Sus și Fânațe în medie câte o cărbunărie doar până în 1813, la Briheni în general 3 sau 6 bocșerii doar până în 1817, la Sohodol și Călugări câte 2 sau 3 doar pentru doi ani (în 1814 și 1815), iar la Săliște de Vașcău doar 2 în 1814. Cel mai mare număr de cărbunării și cel mai constant menționate sunt la Vărzarii de Sus și Criștior (doar din 1811), singurele localități de altfel în care se mai practica cărbunăritul după 1840. Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în *Biharea*, II, 1974, Oradea, 1975, p. 78-79

casă), care aveau doar $3 \frac{4}{8}$ sesii de pământ și 88 de boi, dar dețineau 6 mori de apă, 2 ateliere de fierărie și 28 de cuptoare de olari; la *Cărpinet* – 103 persoane înscrise (din care 84 erau iobagi, 18 jeleri cu casă, 1 jeler fără casă) aveau 11 sesii de pământ, 1 cal și 58 de boi, dar dețineau 4 mori de apă, 11 ateliere de fierărit și 17 cuptoare de olărit; la *Vârzarii de Sus* – 70 de persoane înscrise (din care 57 iobagi și 13 jeleri cu casă) aveau $7 \frac{1}{8}$ sesii de pământ și 50 de boi, dar dețineau 2 mori de apă, 32 de ateliere de fierărit, 1 cuptor de olărit și 8 bocșe de cărbuni; la *Săliște de Vașcău* – 80 de persoane înscrise (din care 63 iobagi și 17 jeleri cu casă) aveau $8 \frac{2}{8}$ sesii de pământ și 66 de boi, dar dețineau 4 mori de apă și 14 cuptoare de fierărit; la *Bărăști* – 51 de persoane (42 iobagi și 9 jeleri cu casă) aveau $6 \frac{2}{8}$ sesii de pământ, 15 cai și 30 de boi, dar dețineau 2 mori de apă, 7 ateliere de fierărit și un 1 cuptor de olărit; la *Vârzarii de Jos* – 71 de persoane (54 de iobagi și 17 jeleri) aveau $6 \frac{2}{8}$ sesii de pământ, 16 cai și 30 de boi, dar dețineau 1 moară de apă, 19 ateliere de fierărit și 1 cuptor de olărit; la *Criștior* 130 de persoane (111 iobagi și 19 jeleri cu casă) aveau $15 \frac{6}{8}$ sesii de pământ și 156 de boi, dar dețineau 2 mori de apă, 9 cuptoare de olărit și 18 bocșe de cărbuni. Pornind de la aceste realități este mult mai ușor de constatat, de pildă, că în localitățile în care situația materială a supușilor era la limită (jeleri cu casă sau fără casă) se practicau meșteșuguri care nu necesitau un inventar de lucru prea costisitor (cazul olăritului), pe când celelalte (cazul cărbunăritului și a fierăritului) se practicau în satele în care erau mai mulți iobagi și localnicii dețineau animale de povară (în *Vârzarii de Sus*, din 8 cărbunari 6 aveau câte doi boi, în *Criștiorul de Jos*, din 18 cărbunari 16 aveau câte doi boi)²⁸.

Pe baza înzestrării materiale se pot face aprecieri și cu privire la amploarea activității desfășurate, precum și la locul deținut de anumiți meșteșugari în lumea satului. În 1841, iobagul Mikula Mitru din *Cărpinet* deținea o jumătate de sesie de pământ, 2 cai, 2 boi, 2 ateliere de fierărit și o moară, iar Laszlo Bumb – un atelier de fierărit și o moară. Matyutz Mikulai din *Vârzarii de Sus* – un atelier de fierărit și o moară de apă, iar Muset Péter – 2 ateliere de fierărit. Tilvan Péter din *Săliște de Vașcău* – deținea o jumătate de sesie de pământ, 2 boi, 2 mori de apă și un cuptor de olărit, Skrofan Iank din *Briheni* – 2 cai, 2 boi, o moară de apă și un atelier de fierărit, Gavra Iuon senior din *Vârzarii de Jos* – 2 boi și 2 ateliere de fierărit, Path Adam și Mikle Péter câte 2 boi, 2 cai și un atelier de fierărit, iar Kondre Murg, Baba Adam și Bok Petru din *Criștior* câte 2 boi, o bocșe de cărbuni și un cuptor de olărit etc. Uneori puteau fi diferențieri majore între înzestrarea materială a unor categorii de meșteșugari. La *Leheceni*, în 1841, din 27 de olari 21 erau jeleri, din care 2 boi aveau doar 5 persoane, în timp ce în *Cărpinet*, din 16 olari aveau doi boi 10 persoane, iar în *Săliște de Vașcău* din 14 olari – ⁹²⁹. Numărul de animale deținut, în acest caz, spune

²⁸ Arhivele Naționale ale României – Direcția Județeană Bihor, *Fond Episcopia romano-catolică din Oradea, Acte economice*, inv. 246 (în continuare AN-DJBh, *Fond Episcopia romano-catolică...*), rola 61, d. 2442, f. 2-71

²⁹ *Ibidem*, rola 61, d. 2441, f. 4-78

multe despre posibilitățile de aprovizionare cu materii prime și cele de desfacere a produsului finit (inclusiv transportul cu spatele, des folosit pentru vânzarea „oalelor” de meșteșugarii care nu dețineau animale de tracțiune). Spiritul întreprinzător al unor localnici putea fi întâlnit și în cazul altor îndeletniciri³⁰. În 1842, Horhat Anton din Archiș deținea 1 moară de apă, 1 piuă de postav și 1 teasc de ulei, iar alți trei localnici câte o moară de apă și o piuă de postav. Barna Koza din Groșeni deținea o moară de apă și un teasc de ulei, 6 persoane câte o moară de apă și o piuă de postav, iar Haska Tyodor din Hășmaș – 1 moară de apă și 1 teasc de ulei etc.

Numărul mare de meșteșuguri și „vocația industrială”³¹ manifestată de locuitorii acestor sate a fost subliniată de mai mulți cercetători³². Fie că vor fi efectuate tot timpul, fie doar sezonier, în funcție de calendarul muncilor agrare (ca și îndeletniciri complementare), acestea ajung adevărate „manifestări de masă”, cunoscute și practicate deseori de mai toți membrii unei comunități sătești. În 1844, la Vărzarii de Sus, din 70 de persoane înscrise 41 practicau o îndeletnicire meșteșugărească, deținând 32 de ateliere de fierărie (Muset Péter avea chiar 2 ateliere), 8 bocșe de cărbuni, 2 mori de apă (Matyutz Iuon avea și moară și fierărie), 1 atelier de olărie. La Leheceni, după ce în 1844, din 112 persoane înscrise 35 vor practica o îndeletnicire meșteșugărească (28 erau olari, 6 dețineau câte o moară de apă, 2 aveau fierării – din care unul, Kriszte Péter avea și moară)³³, se ajunge ca la începutul secolului următor, în 1914, din 139 de familii, în „afară de 10 inși”, toți „bărbații și băieții” de aici să fie olari, la fel cum, tot în această perioadă, la Valea Neagră de Jos, din 100 de familii 34 de persoane se ocupau cu olăritul și 55 cu spătăritul³⁴. Încercarea de a evidenția și explica răspândirea și evoluția unor asemenea îndeletniciri, prin coroborarea mai multor categorii de informații, în măsura în care datele avute permit acest lucru, are avantajul că oferă posibilitatea unei priviri “panoramice”, surprinzând mai bine condițiile care au generat impunerea unui asemenea fenomen ocupațional.

Până la urmă toate aceste modalități prin care țaranul a încercat să-și satisfacă sau să-și completeze cele necesare traiului nu au fost decât mijloace de insinuare a noului, a schimbării pe mai multe planuri (mental, tehnic, ocupațional, decizional etc.), care au menirea de a impune un alt ritm vieții țărănești. Meșteșugurile practicate

³⁰ *Ibidem*, rola 53, d. 2422, f. 224-272

³¹ Barbu Ștefănescu, *Lumea rurală din Crișana între Ev mediu și modern*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 1998, p. 172

³² Aurel Chiñiac, *Considerații istorice privind apariția satelor cu meșteșugari specializați*, în *Biharea*, X, Oradea, 1982, p. 108-125; Boris Zderciuc, *Cu privire la situația social-economică în localitățile din sudul raionului Beiuș (Regiunea Crișana) specializate în meșteșuguri artistice (de la mijlocul secolului al XVIII, până la începutul secolului XX) în Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, București, 1965, p. 53-65; Tancred Bănățeanu, *Arta populară în satele specializate din raionul Beiuș, Regiunea Oradea*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, Nr. 1-2, București, 1954, p. 21-38

³³ AN-DJBh, *Fond Episcopia romano-catolică...*, rola 61, d. 2442, f. 9-13, 19-21

³⁴ Moise Popoviciu, *Meseriași și negustori români în cercul Vașcoului*, în *Transilvania*, Anul XLV, Nr. 10-12, 1914, p. 478-479

în tot acest interval temporal, prin amploare și număr de practicanți, dobândesc o pondere din ce în ce mai însemnată în cadrul sistemului ocupațional al populației din Crișana. O perioadă în care alternativa meșteșugărească devine soluția la care recurg tot mai mulți localnici pentru a-și asigura nevoile de zi cu zi (nu întâmplător satele cu un număr mare de meșteșugari sunt cele ai căror locuitori vor fi preponderent jeleri, care nu dețineau suprafețe de pământ în măsură să le asigure nici măcar minimul existențial). Practic, un mod de rezolvare a problemelor vieții care, mai ales pentru satele cu suprafețe agricole limitate și sărăcăcioase, în condițiile unui spor demografic susținut, devine un „stil de trai”, o modalitate de adaptare la condițiile fizico-demografice și economice ale zonei noastre. Cu tot triumful de odinioară, după ce vor fi un reazem de seamă al vieții economice țărănești, cu timpul, pe măsură ce procesul de industrializare se accentuează, meșteșugurile își pierd treptat din importanța avută, pentru ca în zilele noastre, o dată cu moartea ultimilor protagoniști, cele mai multe dintre acestea să ajungă doar amintiri.

Conscriuatio Oppidi Pispăthy

27

Nra Inhabitantiu	Sex	C.	D.	V.	A.	O.	V.	J.	C.	D.	Candio	
											1733	1734
Francis. Nozins	u	t	u	u	u	u	u	u	u	u	6	---
Andreas. Onda	u	2	u	u	u	u	u	u	u	2	6	---
Andreas. Kovacs	u	t	u	u	u	u	u	u	u	u	u	---
Andreas. Lürs	u	t	u	u	u	u	u	u	u	u	4	Bellic
Georgius. Bartus	u	t	u	u	u	u	u	u	u	u	2	Victor
Stefan. Fatakas	u	t	u	u	u	u	u	u	u	u	6	---
Stef. Felsch	u	t	u	u	u	u	u	u	u	u	2	Driz Victor
Stef. Baisori	u	2	u	u	u	u	u	u	u	u	3	---
Stef. Szendr	u	2	u	u	u	u	u	u	u	u	3	---
P. Pauli. Borbelly	u	2	u	u	u	u	u	u	u	u	2	6
Stef. Szalotay	u	2	u	u	u	u	u	u	u	u	2	10
Stef. Visközy	u	2	u	u	u	u	u	u	u	u	2	6
Francis. Tes	u	2	u	u	u	u	u	u	u	u	u	Edyungus
Samuel. Szys	u	2	u	u	u	u	u	u	u	u	2	10
Valentinus. Marjay	u	t	u	u	u	u	u	u	u	u	4	---
Andreas. Lakatos	u	4	u	u	u	u	u	u	u	u	4	Faber Lera
P. Pauli. Cota	u	4	u	u	u	u	u	u	u	u	5	---
Joann. Fataky	u	4	u	u	u	u	u	u	u	u	2	7
Joann. Horvath	u	8	u	u	u	u	u	u	u	u	2	2
Stef. Nagy	u	2	u	u	u	u	u	u	u	u	2	10
Daniel. Cap	u	2	u	u	u	u	u	u	u	u	4	---
Samuel. Tokaj	u	4	u	u	u	u	u	u	u	u	3	---
Paulus. Nemeti	u	4	u	u	u	u	u	u	u	u	2	5
Joannes. Vezell	u	4	u	u	u	u	u	u	u	u	2	8
Sigismundus. Labo	u	4	u	u	u	u	u	u	u	u	2	---
Joannes. Erdi	u	4	u	u	u	u	u	u	u	u	2	---
Stef. Erdi	u	4	u	u	u	u	u	u	u	u	2	---
Samuel. Patocsi	u	4	u	u	u	u	u	u	u	u	2	3

1733

Fig. 1 Filă cu numele meșteșugarilor din Episcopia Bihor amintiți în Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice din anul 1733 (AN-DJBh, Fond Domeniul episcopal român..., d. 1, f. 27)

Continuatio ejusdem Oppidi Belemes 258

1st Feis Cap Boni Vac Jora Vmial Jos
 ionet Fily cal Jora Vmial Jos
 for

Vra Incolarum me me me me me me me me

Petrus Lap - ut " - " - " - ut " - " - " - " - " - "
 Florians Luvrat ut " - " - " - ut ut " - " - " - " - " - "
 Laurentius Haxdos ut " - ut " - " - " - ut " - " - " - " - "
 Paulus Sedelyut ut " - ut " - " - " - ut " - " - " - " - "
 Haracion Vasp - ut " - ut " - ut " - " - ut " - " - " - " - "
 R Joannis Coza " - " - " - " - " - " - " - " - " - " - "
 Lucas Pulsa - ut " - ut " - " - " - ut " - " - " - " - "
 Demetrius Chabla ut " - " - " - " - ut ut " - " - " - " - "
 Michael Matyas ut " - " - " - " - ut " - " - " - " - "
 Joannes Hoffa - ut " - " - " - " - ut " - " - " - " - "
 Nicolaus Horas ut " - ut " - " - " - ut " - " - " - " - "
 Andreas Sehelthy ut " - ut " - " - " - ut " - " - " - " - "
 Michael Ladoff - " - " - " - " - ut ut " - " - " - " - "
 Georgius Ladoff - " - " - " - " - ut " - " - " - " - "
 Georgius Hirtalos ut " - " - " - " - " - " - " - " - "
 Joannes Axu - ut " - " - " - " - " - " - " - " - "
 Emericus Horas - ut " - " - " - ut " - " - " - " - "
 Joannes Joannas ut " - " - " - " - " - " - " - " - "
 Venceslaus Hemis ut " - " - " - " - " - " - " - " - "
 Michael Rabo ut " - " - " - ut " - " - ut " - " - "
 Joannes Gossay ut " - " - " - " - " - ut " - " - " - "
 Theodorus Lazur ut " - ut " - ut " - " - ut " - " - "
 Gracius Sziltho ut " - " - " - " - " - " - " - " - "
 R Joannis Haxdos ut " - " - " - " - " - " - " - " - "
 13 8 10 16 20 11 11 15

Fig. 3 Filă cu numele meșteșugarilor din Beiuș amintiți în Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice din anul 1733 (AN-DJBh, Fond Domeniul episcopal român..., d. 1, f. 258)

1852. Eo. Noiembrie

De Comitatului de Cseh Kirpalatban et. Co. Honty
Magos Kormany által jöve hazgyatol a fent nevezett
és ebben nyert vegyes mester emberel névsora

1.	Kovács János	Kerecsyártó	Helvét hitű
2.	Illyés János	Asztalos	Helvét hitű
3.	Uzonyi István	Csujgyártó	Helvét hitű
4.	Bereinyi János	Kovács	Helvét hitű
5.	Simó György	Csipek	R. Catholika
6.	Tóth László	Cosmădia	Helvét hitű
7.	Horváth János	Asztalos	Magyar hitű
8.	Csepkeri József	Cosmădia	R. Catholika
9.	Vajda András	Csúts	Helvét hitű
10.	Horváth Ferencz	Cosmădia	Helvét hitű
11.	Tajtyer Mihály	Cosmădia	R. Catholika
12.	Tulcsák Mihály	Szabó &	Helvét hitű
13.	Tulcsák József	Szabó &	Helvét hitű
14.	Pelhi Ferencz	Kovács	Helvét hitű
15.	Deme János	Kerecsyártó	Helvét hitű
16.	Femes János	Kovács	Helvét hitű
17.	Pall József	Cosmădia	Helvét hitű
18.	Kovács József	Szabó &	Helvét hitű
19.	Kovács Lajos	Asztalos	Helvét hitű
20.	Palladi János	Kerecsyártó	Helvét hitű
21.	Ványi András	Asztalos	Helvét hitű
22.	Horváth János	Asztalos	Magyar hitű

Filă cu lista meșterilor înscrși în Asociația breslei din Valea lui Mihai în anul 1752 (AN-DJBh, Fond Asociația micilor meseriași Valea..., d. 2, f. 1)